

Karolina Studnicka

Siedziba ziemiańska rodziny Ostrowskich z Maluszyna

Rodzina Ostrowskich herbu Korab wywodziła się z województwa sieradzkiego. W dokumentach znajdują się wzmianki, iż „[...] w bliskim krwi związku byli Ostrowscy Korabitowie, z Łaskimi Korabitami, a potem w różne familie podzieleni, od wsiów i włości swoich imionami przezwani”¹. Kazimierz Ostrowski ożeniony z Petronelą Moszyńską, córką Antoniego, chorążego sieradzkiego, stał się spadkobiercą wielkiej fortuny. Do niego należały Wielgomłyny, Zalesie, Nakło, Rudka, Trzebce, Sulmierzyce i Zakrzówek, które znajdowały się w powiecie radomszczańskim, w południowej części województwa sieradzkiego. Po zakupieniu Maluszyna wraz z Ciężkowiczkami, Kątami i Sudzinkiem sukcesywnie poszerzał swoje gospodarstwo. Dobra te przez wiele lat zaniedbane, często zmieniające właścicieli, zostają doskonale zorganizowane i przynoszą ich właścicielom znaczne dochody. Majątek wraz z dobrami, które należały dawniej do ordynacji Koniecpolskich, sprawiły, iż rodzina Ostrowskich zajmowała czołowe miejsce właścicieli ziemskich na omawianym terenie. Celem artykułu jest ukazanie właścicieli dóbr i postępu, który miał miejsce za ich bytności we wsi Maluszyn. Szczególnie jednak zwrócić należy uwagę, iż nastawienie kolejnych członków rodu na postęp w rolnictwie i przemyśle przyczyniło się do stworzenia wczesnokapitalistycznego gospodarstwa.

Po śmierci Kazimierza Ostrowskiego w 1753 roku gospodarstwem zarządzała jego żona Petronela z Moszyńskich Ostrowska – w latach 1753–1779 – a następnie syn Michał Ostrowski (1738–1805). W spadku pozostał mu z sześciu działów jedynie Maluszyn wraz z Kątami, Ciężkowiczkami i Sudzinkiem. W wyniku choroby umysłowej brata Świętosława otrzymuje Trzebce, a od dru-

¹ K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 5, Lipsk 1845, s. 220.

giego brata Kazimierza – Rudkę². W 1782 roku Michał Ostrowski kupił dobra Rogi od Mikołaja Zabłockiego³, a także majątki Pukarzów z Mostami i Pierzarkami⁴. Następnie nabywa Widzów, Książ, Krzetów i dobra Pratkowice należące do klucza Rudka. Z każdym rokiem Ostrowscy nie tylko prowadzą gospodarstwo, ale i skupiają w swoich rękach coraz więcej ziemi. Dalszy rozwój dóbr jest sukcesem kolejnego z właścicieli Maluszyna, Wojciecha Ostrowskiego (1782–1847). Za sprawą małżeństwa z Józefą Potocką latyfundium poszerzyło się o nowe posiadłości, takie jak: Radoszewnica, Borowa, Łabędź, Łysiny i Stanisławia. Dokupuje również dwa klucze: Silniczkę⁵, a także drogą wzajemnej pomocy rodzinnej klucz Bąkowa Góra⁶. Klucz ten należał do Rawitów Ostrowskich. Za udział w powstaniu listopadowym Władysława Ostrowskiego Rawity majątkowi groziła konfiskata. Przez podstawionego nabywcę Wojciech Ostrowski kupił te dobra. W 1835 roku zostały mu jednak odebrane i przeszły na własność Skarbu Królestwa Polskiego, by po długim procesie w 1838 roku powrócić do rodziny Ostrowskich Korabitów⁷. W 1847 roku znacznie poszerzone latyfundium obejmuje syn Wojciecha, Aleksander (1810–1896). Z jego inicjatywy majątek staje się wzorowym gospodarstwem powiatu radomszczańskie, a także jest on najbardziej znanym członkiem rodu na arenie społecznej i politycznej. Aleksander Ostrowski ożenił się z Heleną z hrabiów Morstinów. Miał z nią pięcioro dzieci: synów – Augusta, Jana, Józefa, oraz córki – Marię i Ludwikę. Synowie wspólnie z ojcem zarządzali majątkiem. Każdy z nich miał przydzielone przez ojca zadania do wykonania w gospodarstwie, które składały się na dochody całego latyfundium. Córka Maria została wydana za hrabiego Potockiego z Praszki, natomiast Ludwika pozostała przy ojcu aż do śmierci, nie wychodząc za mąż. Również ona, jak wiele ziemianek w tym czasie, pracowała w gospodarstwie. Zasiadywała głównie z rozwijania w dobrach maluszyńskich sadownictwa i ogrodnictwa⁸. W związku z tym powstały prace poświęcone uprawie winnej latorośli⁹. Po śmierci Aleksandra Ostrowskiego majątek odziedziczył Józef Ostrowski (1850–1923). Zajmował się gospodarstwem, jak również brał czynny udział w życiu

² Archiwum Ostrowskich i Potockich z Maluszyna, Akta dotyczące się działów majątkowych po Kazimierzu Ostrowskim, syg. I/176, s. 63.

³ Ibidem, Akta Zabłockich dotyczące sprzedaży dóbr Rogi Michałowi Ostrowskiemu, syg. I/120, ss. 36–37.

⁴ Ibidem, Akta majątkowe i gospodarcze dóbr Pukarzów, syg. I/67, ss. 84–85.

⁵ Ibidem, Akta majątkowo-gospodarcze dóbr Silniczka, syg. I/128, s. 127.

⁶ Ibidem, Akta majątkowe i gospodarcze, dotyczące się dóbr Ostrowskich, syg. I/157, ss. 61–68.

⁷ Ibidem, s. 139.

⁸ Archiwum Ostrowskich i Potockich z Maluszyna, Akta gospodarcze klucza Maluszyn, syg. I/9, ss. 47–48.

⁹ Ibidem, Papiery osobiste Ostrowskich, syg. II/90, ss. 31–33.

politycznym kraju. Wieś położona nad Pilicą wraz z przyległymi dobrami stała się własnością rodziny Potockich.

Na przestrzeni lat ród Ostrowskich na siedzibę wybrał miejscowość Maluszyn. Tam też został wybudowany zespół pałacowy. Jego wygląd zmieniał się od XVIII do końca XIX wieku, gdyż był rozbudowywany i unowocześniany przez kolejnych gospodarzy. Celem podjętej pracy jest również udowodnienie, iż pomimo wielu zmian przeprowadzonych w dobrach, rodzina Ostrowskich nie inwestowała większego kapitału dla własnych potrzeb. Zgodnie z obowiązującą modą i przyjętymi normami starała się podążać z duchem czasu, pamiętając jednak, że na pierwszym miejscu jest rozwój gospodarczy majątku. Tak więc za Aleksandra Ostrowskiego i jego dzieci budynek otrzymał formę okazałego pałacu. Po prawej stronie od pałacu znajdowały się budynki administracyjne. To właśnie w nich na pierwszym piętrze Józef i Ludwika Ostrowscy stworzyli archiwum rodzinne¹⁰. Jeszcze za czasów Kazimierza Ostrowskiego i jego potomków część dokumentów była rozrzucona po szafach w pałacowych pokojach bądź leżała w oficynie administracyjnej, w specjalnej na ten cel przeznaczonej sali. Nowe archiwum przechowywało dokumenty z XVI do XIX wieku, związane z zarządaniem dóbr maluszyńskich oraz liczną korespondencją; ponadto – małe archiwa rodzin spokrewnionych z Ostrowskimi. W budynku administracyjnym siedzibę miała kancelaria, którą stworzył Aleksander Ostrowski. W niej przyjmowano plenipotentów i załatwiano wszystkie sprawy związane z majątkiem. Przy kancelarii istniała kasa wkładowo-pożyczkowa, która obsługiwała klientów¹¹. Przy pałacu znajdowała się również biblioteka, w której gromadzono dzieła oprowiane i nieoprowiane, a także broszury. Istniał również niewielki zbiór rękopisów archiwalnych¹².

¹⁰ Z. Wdowiszewski, *Wiadomości o archiwum Ostrowskich z Maluszyna*, „Archeion”, z. 5, 1929, s. 65.

¹¹ Archiwum Ostrowskich i Potockich z Maluszyna, *Spostrzeżenia gospodarcze Aleksandra Ostrowskiego poczynione w dobrach Maluszyn*, syg. II/74, ss. 57–58.

¹² Z. Wdowiszewski, op. cit., s. 65.

Fot. 1. Budynek pałacu, za którym znajdowała się oficyna administracyjna¹³

Do pałacu w Maluszynie prowadziła brama wjazdowa wraz z wieżą. Budynek piętrowy sąsiadował z oficyną administracyjną. Z niewielu dokumentów, które dotyczyły opisu pałacu i jego wnętrza, zachowały się tylko wzmianki. Pisząca postara się podjąć próbę rekonstrukcji wnętrza dworskich Maluszyna na podstawie spisu, który odnalazła w dokumentach¹⁴. Jest on jednak niedokładny; wiele pomieszczeń, jak i znajdujących się w nich przedmiotów pozostanie zagadką. Tak więc pałac miał kilka przedpokoi. W głównym z nich na podłodze znajdowała się wycieraczka do nóg. Zaraz za nią stało wieszadło wielkie na ubrania. Tuż za nim znajdował się stół dębowy z jedną szufladą, a do niego zamówiono sześć sztuk specjalnie wyplatanych krzeseł. Na ścianie wisiało lustro, a pod nim była umiejscowiona szafka. Przepuszczać należy, iż w pozostałych przedpokojach wisiały dwa wieszadła ściennie na ubrania i stały dwie szafki z dolnymi szufladami. W jednym z holi był umiejscowiony stary, zniszczony fotel skórzany.

W pokoju pana stało biurko i stół podłużny o jednej nodze. Przy biurku i stole stały dwa fotele i sześć krzeseł. W pomieszczeniu była także zielona kanapa, cała kryta. Na ścianie umiejscowiono szafę dużą dowieszoną z dwiema szufladami oraz dwie szafki małe z półkami o jednej szufladzie. Pod jedną ze ścian stało łóżko żelazne z siennikiem i materacem, a przy nim jedna szafka nocna.

¹³ Archiwum Ostrowskich i Potockich z Maluszyna, pudło nr IV/112/230.

¹⁴ Archiwum Ostrowskich i Potockich z Maluszyna, Rejestry sreber, porcelany, szkła, bielizny stołowej, garderoby itp., Spisy mebli Maluszyn z 1886–1890, syg. I/18, ss. 192–5.

W pomieszczeniu znajdował się drewniany parawan, który miał boczne skrzydła, a także umywalka z blatem marmurowym.

Na środku pokoju jadalnego stał stół dębowy z bocznymi klapami. Przy nim były dwadzieścia cztery dębowe gięte plecione krzesła, z czego dwa połamane. Na jednej ze ścian miał swoje miejsce kredens dębowy o trzech przedziałach. W tym samym pomieszczeniu stał również stolik do gry w karty oraz stolik pod samowar, z marmurowym blatem.

Fot. 2. Wnętrze pałacu maluszyńskiego¹⁵

W salonie, zwanym niebieskim, znajdował się piec. Gdzieś nieopodal stała prawdopodobnie kanapa duża w drewnianej oprawie i dwie kanapki, całe pokryte w dwóch formatach. Był stół podłużny rzeźbiony oraz dwa małe okrągłe stoliki, do których było dwanaście krzesel i sześć fotelików niskich. Oprócz nich stały jeszcze dwa fotele. Przy ścianie zajęła miejsce komoda rzeźbiona, z marmurowymi blatami. Na ścianach wisiały dwa lustra w ramach rzeźbionych i dwa ściennie kandelabry po cztery świece. Stał pajak złożony ze szkłem na dwadzieścia pięć świec i dwie duże brązowe lampy z figurami oraz rozes drewniany z sześcioma podpinkami. W oknach wisiały cztery pary białych firanek. Do tego były dwie portiery podwójne wełniane, a także cztery lambrekiny do okien, z czego trzy wąskie a jeden szeroki. W spisie umieszczono również sześć gzymśów do okien i drzwi, jak również komplet na podstawce, w którym znajdowała się łopatką, obcegi i pogrzebacz.

¹⁵ Archiwum Ostrowskich i Potockich z Maluszyna, pudło nr IV/112/210.

Drugi salon, nazywany żółtym, mieścił w swoich wnętrzach duży okrągły rzeźbiony stół, a przy nim osiem palisandrowych krzeseł adamaszkim krytych. Stały także stoliki wkładane – z pięciu sztuk komplet. Przy ścianach swoje miejsce miały komódki na lampy, również rzeźbione. Ponadto w salonie umieszczono dwie kanapy, które zostały pokryte w dwóch formatach. Spis zawiera również informacje o dwóch taboretach małych i dwóch większych, bardzo starym koszu na śmieci i przyborach do pieca.

Pokój panny jest dość skromnie urządzonej. W jej pokoju znajdowały się trzy duże jesionowe szafy, stół jesionowy z klapami do wyciągania, a przy nim sześć stołków jesionowych wyplatanych. Za dużym parawanem koszykowym w kolorze zielonym były dwie umywalki. Prawdopodobnie umieszczono także wieszadło bądź szafkę do wieszania z jedną półką.

W pałacu Aleksandra i Heleny Ostrowskich znajdowała się sypialnia. Jest jednak możliwe, że były to dwa osobne pomieszczenia. Spis i pozostałe dokumenty dotyczące budynków w Maluszyńcu przedstawiają nieścisłe informacje. Wiadomo natomiast, jakie sprzęty domowego użytku były w pokoju bądź w pokojach. Tak więc stały tam dwa łóżka mahoniowe z materacami na sprężynach, toaleta dla pani domu i biurko dla pana. Ponadto jedna komoda o czterech szufladach, a do niej dwie półeczki, jedna szafka nocna i dwie brzydkie umywalki. Na komodzie i szafce umieszczono dwie małe brązowe lampy. Gdzieś w pobliżu stał koszyk trzciniowy na bilety wizytowe i koszyk pleciony z blaszaną prawdopodobnie miednicą. Stały także dwa stoły, jeden ciemny, a drugi jasny, sześć krzeseł czarnych ze złotem w dwóch formatach, pająk złożony ze szkłem na 18 świec, a także składane stoliki do kościoła. Na ścianach wisiało pięć obrazów. W oknach dwie pary białych firanek, trzy portiery podwójne bez lombrelki adamaszkowe, trzy lambrekiny do okien, jeden szeroki i dwa wąskie. Wymieniono również pięć gzymsów do drzwi i okien.

Kolejnym z pomieszczeń był pokój panów. W nim stały dwie kanapy-łóżka brązowym repsem kryte. Dalej stolik do gry w karty, stołek z szufladą, dwie szafki małe i jedna szafka nocna. Pod ścianą umieszczono komodę z szufladami, a gdzieś w pobliżu niej umywalkę.

Innych pokoi spis nie wymienia, wspomina tylko o kredensie, a w nim o białym stole z szufladą, stołku i półce oraz kredensowych porządkach, a w nich dwóch niebieskich lampkach, jednej podwójnej lampce i pięciu małych brązowych lampkach. Prawdopodobnie znajdował się on nie w budynku pałacu, a w pomieszczeniach administracyjnych. Niestety, nie zachował się po dzień dzisiejszy spis przedmiotów z tego miejsca. Mogły również istnieć dwa tak samo nazwane pomieszczenia, z tą różnicą, że w pałacu, do którego przenoszono potrawy z kredensu budynku administracyjnego, nie trafiały one bezpośrednio na stół, a chwilowo umiejscawiano je w kredensie pałacowym. Jest to możliwe,

gdyż w zależności od podawanych potraw służba donosiła kolejne posiłki. Istnieje także wzmianka o górcie, schodkach i łóżku żelaznym. Możliwe, iż gdzieś pod schodami, gdy wchodziło się na górę, była wnęka, a w niej stało łóżko. Mogła ona być elementem ozdobnym, jak i miejscem, w którym spała służba pracująca w pałacu. Niestety nie wiadomo także, gdzie znajdowała się owa górka, czy był to pałac, czy też budynek administracyjny rodziny Ostrowskich. Próba rekonstrukcji pomieszczeń sprawia problemy, głównie z powodu niemożności odczytania nazw, pustych kartek, gdzie stał się ołówek, braku dalszej części spisu rzeczy, czy też źródła, na podstawie którego można by zweryfikować podane informacje. Oprócz spisu, w dokumentach znaleźć można list nadesłany z Warszawy 12 sierpnia 1843 roku. Nie wiadomo jednak, kto jest jego autorem. Z treści wynika, iż Aleksander Ostrowski zlecił znalezienie i zamówienie wystroju wnętrza swojej siedziby¹⁶. Osoba ta poszukiwała odpowiednich mebli oraz materiałów, które by odpowiadały rodzinie Ostrowskich. Były z tym pewne problemy, gdyż poszukujący za niektórymi przedmiotami czekał na Jarmark Lipski, który miał się odbyć w październiku. Aleksander Ostrowski przesłał rysunki sal, aby zamawiający wiedział, które meble będą wielkością do nich pasowały. W liście znalazły się tylko te przedmioty, które były do nabycia w Warszawie. Pamiętać należy, iż są to tylko propozycje składającego oferty swojemu pracodawcy. Do nich należała kanapa mahoniowa rokoko, podług wzoru – bez rołek, z wysłaniem na sprężynach, bez pokrycia, fotele mahoniowe z roletami – bez krzeseł mahoniowych, kanapka merydynką zwana, na roletach, dywan z wypłaceniem na sprężynach, bez pokrycia, krzesła wielkie mahoniowe na roletach z wysłaniem na sprężynkach, kanapa tête-à-tête Ahard, bądź mahoniowa z wysłaniem bez pokrycia, bez półeczki z lustra, stół mahoniowy, który stałby przed kanapą rokoko, stoły konsolowe, stolik okrągły z dużą rzeźbą, stolik podłużny mahoniowy z nogami do środka zachodzącymi, z wazonikiem, krzesła palisandrowe wielkie na roletach z wysłaniem na sprężynach, bez pokrycia, stoły do kart fason rokoko z nogami masif z drzewa Palsandr zielone rzeźbione, krzesła jesionowe wyplatane trzcina fason angielski podług wzoru alf, fotel wielki zwany Palliare na roletach wysłany na sprężynach, pokryty safianem zielonym, obity frędzlami. Na końcu listu znalazły się uwagi piszącego, który to radzi i zachęca właściciela Maluszyna do nabycia towarów wymienionych w liście, jak również zwraca uwagę na rozstawienie ich w salonach. Aleksander Ostrowski zamówił niewielką ilość sprzętów domowego użytku. Reszta została zakupiona

¹⁶ Archiwum Ostrowskich i Potockich z Maluszyna, Akta dotyczące przebudowy dworu maluszyńskiego i urządzenia jego wnętrza, sygn. I/17, s. 68–71. Opisując w dalszej części artykułu możliwe wyposażenie wnętrza pałacowych, opieram się na oryginalnej pisowni i sformułowaniach użytych przez autora owego listu.

w późniejszym okresie. Niestety nie można stwierdzić dokładnie, jakie są to przedmioty i czy ich znalezieniem zajmowała się ta sama osoba.

Stwierdzić należy, że Maluszyn był typową siedzibą ziemiaństwa omawianej epoki. Jednakże zadaniem piszącej jest zwrócenie uwagi na urządzenie pałacu. Było ono – w przeciwieństwie do innych siedzib rodzin szlacheckich – bardzo skromne. Nie zmieniano wystroju wnętrza wraz z panującą modą, nie gustowano w modnych meblach, które część bogatego ziemiaństwa sprowadzała z zagranicy, nie skupowano obrazów, wpisujących się w architekturę zachowanych po dzień dzisiejszy wnętrz pałacowych i dworskich. Starano się jednak urządzić pałac w miarę gustownie, do czego zatrudniono osobę wykwalifikowaną z Warszawy. Szczególnym przywiązaniem cieszyły się w rodzinie pamiątki pozostawione po przodkach, które pomimo zniszczenia nie zostały usunięte z pałacu, jak choćby stary fotel czy kosz na śmieci. Oszczędność właścicieli majątku jest widoczna w przedmiotach codziennego użytku. W dokumentach świadczących o tym znalazły się dwa spisy sreber znajdujących się w pałacu: z lipca 1865 roku¹⁷, z oznaczeniem wagi, i stycznia 1880 roku¹⁸. Kolejnym źródłem jest spis szkła i porcelany, które mieściły się w pokojach maluszyńskich¹⁹. Nieznana jest niestety dokładna data wymiennego spisu, wiadomo, iż miał on miejsce w latach 1880–1928. Prawdopodobnie został on zrobiony za życia Heleny Ostrowskiej, uzupełniany przez córkę i kolejnych właścicieli. Wszystkie informacje zostały zaprezentowane w sposób wzorowany na formie tabeli, z zachowaniem oryginalnych cech autentycznego wykazu.

**Zebranie srebra
spisane w lipcu 1865 roku z oznaczeniem wagi**

	Sztuk	Klasa		Adnotacje
		Funty	Luty	
Wazy z pokrywami (...)	2	17	2	
Półmiski większe	2	6	6	
Półmiski mniejsze	6	16	13	
Łyżek tuzinów 6 – jedna brakująca	72	12	25 ½	
Grabek D: 6	72	13	„	
Noży D: 6	72	„	„	
Łyżki do wazy	4	2	18	
Łyżki półmiskowe	6	1	18	

¹⁷ Archiwum Ostrowskich i Potockich z Maluszyna, Rejestr sreber, porcelany, szkła, bielizny domowej, garderoby itp., Spis sreber maluszyńskich 1781–1928, syg. I/18, ss.14–15.

¹⁸ Ibidem, ss. 16–17.

¹⁹ Ibidem, Spis szkła i porcelany, kryształów, sprzętów domowych i kuchennych itp. 1880–1928, syg. I/18, ss. 48–49.

Lichtarzy Gdańskiej roboty, próby 13 ^{ty}	10	10	25	
Lichtarzy jednakowych mniejszych	6	4	9	
Lichtarzy małych	3	2	„	
Szabasników o trzech świecach	4	12	„	
Solniczek w łódkę	4	1	1	
D: okrągłych, próby 13 ^{ty}	4	1	11	
Srebro podróżne, waza z pokrywą i trzy salaterki	1	8	„	
Taca z groszkiem	2	5	20	
Tacki mniejsze	1	3	18	
Obręcz od tacy owalnej mahoniowej	„	2	6	
Srebra z serwisu mahoniowego, oprócz tego co na drzewie	„	„	„	(w paczce osobnej)
Serwis drugi okrągły	„	9	7	(w paczce osobnej)
Obręcz od tacy do niego	1	„	„	
Imbryki do mleka	2	2	27	
Samowar z fajerką, Imbryk do herbaty	2	3	8	(w szkatułce)
Sztucce do (...) z porcelanowemi trzonkami	12	8	14 $\frac{1}{8}$	
Cukierniczka ze szczypczykami	1	„	„	
Klosze do wina szampańskiego	4	1	16	
Błaty do ryb	2	18	9	
Rożenki do ptaszków	3	9	5	
Błaszki do butelek		„	„	
Cukierniczka ze szkłem, staroświecka	1	„	24	
Łyzeczki do kawy tuzinów 4 (jedna brakuje)	48	2	18	
		176	12 $\frac{5}{8}$	
Wazy z pokrywami	2	20	8	
Postamenta do nich	2	10	2	
Rądelki z pokrywami	2	7	16	
Sosierki	2	2	7	
Naczynia do kieliszka	1	„	„	
		216	13 $\frac{5}{8}$	
Przez Wojciech Ostrowskiego z Praszki kupione próby 12 ^{ty}				
Czerpaki do śmietanki	2	„	9	
Łyżka durszlakowa do cukru	1	„	„	
Kielnia do ryb	1	„	„	
Durszłaczek do herbaty	1			
Łyzeczka do szpiku				

W drugim ze spisów nie oznaczono już wagi. Ważną informacją jest natomiast podział sreber na te, które znajdowały się w Maluszynie, i w Warszawie. Aleksander Ostrowski był członkiem Towarzystwa Rolniczego²⁰, Towarzystwa Kredytowo-Ziemskiego²¹ i zasiadał w Radzie Stanu²². W związku ze swoją działalnością przebywał w mieszkaniu należącym do rodziny Ostrowskich w Warszawie. Tam odwiedzała go rodzina, a także liczni goście, którzy przebywali w mieście. Po śmierci ojca Józef Ostrowski został właścicielem mieszkania. Tu nastąpiło przekazanie przez regentów władzy wojskowej (11 XI 1918) i cywilnej (14 XI 1918) Józefowi Piłsudskiemu. Ze względu na szerokie kontakty towarzyskie rodziny mieszkanie było gustownie urządzone i wyposażone w sprzęty domowe. Wśród nich znajdowały się również srebra.

**Spis sreber maluszyńskich
w styczniu 1880**

	W Skarbcu	W Kredensie	W Warszawie
Wazy z pokrywami i postumentami	1	—	0
Łyżki wazowe	1	1	
Błaty	2	2	
Półmiski duże	2	—	
D: mniejsze	—	—	
Łyżki półmiskowe	2	6	
Rondelki z rączkami	2	2	
Sosierki	—	—	
Solniczki	—	2	
Łyżeczek do nich	—	4	
Łyżeczek stołowych dorabiane w Maju 1880 + 8szt	10 brak 1	2 + 2	
Grabek	18 brak 1	24	6
Noży	17	24	6
Łyżeczek do kawy + 1	11 (+12)	24	6
Sztucców porcelanowych (po 3 sztuki)	—	24	
Tace	3	12	
Taca mahó: z srebrną gale:	—	—	
Imbryk do herbaty	—	1	

²⁰ W. Garbiński, *Działalność Towarzystwa Rolniczego w Królestwie Polskim 1858–1861*, Warszawa 1862, ss. 61–72.

²¹ L. Górski, *Aleksander Ostrowski*, „Słowo”, nr 192, 11(23)VIII, 1896, s. 3.

²² S. Orgelbrand, *Encyklopedia powszechna*, Warszawa 1884, t. 9, s. 9.

od niego Boulair w szkatułce	1	1
Durszlaczek I czerpaczka		2

Dalszy ciąg spisu sreber

	W Skarbcu	W Kredensie	W Warszawie
Świeczniki o trzech świecach w szkatułce z Serwisem na stół flaczkami	4		
Lichtarzy Gdańskich	1	6	
D: gładkich mniejszych	—	10	
D: małych	—	2	
Klosze na wino szampańskie	4		
Serwis mahoniowy z trzema kloszami srebrnymi	—		
Srebro podrózne	—		
Wazka z pokrywką	—		1
Salaterki	—		3
Uszka do wazy	—		2
Cukierniczka zwyczajna	—	1 w pokoju	
D: staroświecka ze szkłem	—		1
Rożenki do ptaszków	3		
Kielnia do ryby	1		
Łyżka durszłakowa do cukru miałkiego	1		

Spis szkła i porcelany maluszyńskiej

Szkło grube

Szklanek dobrych	31
D: szczybatych	13
Kieliszki największe	42
D: mniejsze białe	31
D: D: D: grubsze	14
D: D: siwe	17
D: D: szczybate	8
D: jeszcze mniejsze	30
D: najmniejsze	67
D: do szamp. Wina	17

Karafki	4
Kieliszki do szampańskiego	18
D: małe	5
Kieliszki zielone	18
D: czerwone	8

Szkło zwyczajne szklanek	18
Kieliszków dużych	10
D: mniejszych	10
D: od wódki mniejszych	3
D: D: małych	17
Karafki	2
Filizanek Karlsbadzkich	18
Spodków	19

Fajans stary szafirowy

Talerzy głębokich	15
D: płytkich	25 + 3
D: małych	19
Filizanek od kawy	11
Spodków	8
Sosjerka	1

Porcelana różowa

Filizanek większych	12
Spodków	17
Filizanek mniejszych	19
Spodków	35
Talerzyków	35

Porcelana zielona Warszawska

Filizanki	19 + 16 – 35
Spodki	18 + 20 + 4 – 42
Talerzyki	12 + 5 – 17 + 18 – 35
D: mniejsze	22 + 12 – 34
Talerze głębokie	30
D: płytkie	6 + 54 – 60

Filizanki do czarnej kawy 21 + 18 – 39

Porcelana Berlińska

Imbryk do kawy czarny

D: do śmi D:

Filizaneczek 10

D: żółtych 8

Porcelana biała ze srebrem

talerze głębokie 45

D: płytkie 64

Ażurowe 11

Talerzyki białe 36

D: złocone 17

Porcelana Jasia do herbaty – 10 osób

Szkoło krakowskie

Szklanek dobrych 24

D: (grzumnych) 24

Kieliszki do francuskiego 18

D: zwyczajne większe 34

D: D: mniejsze 17

D: do szampana płaskie 24

D: D: wysokie 42

Płuczek 18

Profitku 28

Porcelana z Rudki na 12 osób

W porównaniu z istniejącą wówczas modą nie jest to wcale imponujących rozmiarów zbiór sreber, porcelany i szkła. Spełniał swoje funkcje i miał służyć zarówno mieszkańcom, jak i przybywającym do pałacu gościom. Pamiętać należy, iż wiele z tych przedmiotów pochodziło prawdopodobnie z czasów przodków Aleksandra Ostrowskiego.

Na terenie gospodarstwa maluszyńskiego, nieopodal pałacu został założony przez wspomnianą już wcześniej Ludwikę Ostrowską sad, ogród, warzywnik i owocarnie, czyli szklarnie.

Fot. 3. Część ogrodu maluszyńskiego²³

Warzywnik umiejscowiono w ogrodzie, który położony był niedaleko pałacu. Dostarczał na stół pański najpotrzebniejsze składniki. W ogrodzie na działce pierwszej (nawóz bydlęcy) rosła kapusta i brukselka. Na działce drugiej, tak samo nawożonej, rosły szparagi, a na trzeciej – ziemniaki oraz kwiaty. Czwarta działka była podzielona na szkółkę oraz rośliny nasienne. Na piątej działce, bez nawozu, rosła marchewka i pietruszka, a także siana na jesień salsefia²⁴. Na kolejnej działce umieszczono rzepę i groch. Na siódmej działce rosły kwiaty oraz rośliny nasienne. Na ósmej działce znajdowały się kalafiory oraz buraki. Dziewiąta i dziesiąta – położone naprzeciwko siebie – były najmniejszymi skrawkami ziemi w całym ogrodzie, niestety nie wiadomo, co na nich uprawiano. Prawdopodobnie była to też pietruszka i salsefia. Na jedenastym kawałku siano cebulę, a na następnym – marchew i pietruszkę. W bliskiej odległości rosły na trzynastym kawałku ogórki i kalafiory. Czternasta działka (nawóz bydlęcy) była podzielona na dwie części, w pierwszej rosły także ogórki, a w drugiej mieściła się szkółka; podobnie jak na piętnastej działce, z tą różnicą, iż bez nawozu. Szesnasta działka (nawóz bydlęcy) była jednym z największych kawałków ziemi. Rosły na niej karczochy, ogórki, kalafiory i kapusta. Na następnym, z kawałków, (bez nawozu) założono szkółkę. W sąsiedztwie tej działki (nawóz bydlęcy) położony był ostatni kawałek ziemi, gdzie umiejscowiono ziemniaki i kalarepę²⁵. Wszyst-

²³ Archiwum Ostrowskich i Potockich z Maluszyna, pudło nr IV/112/138.

²⁴ *Encyklopedia powszechna PWN*, t. 4, s.123, Warszawa 1976.

²⁵ Archiwum Ostrowskich i Potockich z Maluszyna, Dzieje owocarni w Maluszynie, syg. I/10, s. 122.

kie produkty z ogrodu były przenoszone przez służbę dworską do budynku administracyjnego, gdzie funkcjonowała kuchnia dworska. Następnie przygotowane potrawy przewożono specjalnie do tego przystosowanym wózkiem do pałacu. Przy kuchni znajdowały się spiżarnie, gdzie przechowywano jedzenie. Z rozkładu podawanych posiłków wiadomo, że istniały dwa stoły²⁶. Na pierwszy w poniedziałek, przykładowo, podawana była zupa ziemniaczana z fasolą oraz łazanka z serem. We wtorek zupa grochowa, kapusta, kasza jaglana, a także żur kartoflany. W środę żur owsiany, śledź, fasola, placek i żur kartoflany. W czwartek zacierka na mleku, groch, kasza jęczmienna oraz maślanka. W piątek kwas z ziemniakami, prażuchy z cebulą, kasza jaglana z żurkiem kartoflanym. W sobotę piwo postne, śledź, groch, placek i ponownie żur kartoflany. W niedzielę mleczna zupa, kasza tatarczana, kapusta ze śledziem, kluski krajane i żur kartoflany. Na drugim stole w poniedziałek rosół albo barszczyk z kartoflami, kasza jęczmienna i jarzyny. We wtorek krupnik, mięso, pieczeń i kapusta. W środę rosół z kartoflami, mięso, pieczeń i kapusta. W czwartek rosół z kaszą, kluski, a do tego jarzyny. W piątek zupa kartoflana, kasza jaglana i kluski. W sobotę zacierka na mleku, kasza jęczmienna i groch. W niedzielę rosół z kaszą tatarczaną, sztuka mięsa, pieczeń oraz kapusta. Dwa stoły łączyły się prawdopodobnie w okresie postnym, gdzie dla wszystkich sporządzano podobne menu. Rozkład: „obiad na post” w 1880 roku podaje, iż w poniedziałek była zupa ziemniaczana, groch, kluski i kasza tatarczana, a do tego maślanka. We wtorek zupa grochowa, kapusta, kasza jaglana, żur z kartoflami albo na oleju. W środę kwas z kartofli, śledź, fasola i żur kartoflany. W czwartek zacierka na mleku, kasza jęczmienna, kapusta z grochem i kluski z serem. W piątek piwo postne, śledź, groch, placek i najczęściej podawany żur z kartoflami. W sobotę kwas z kartoflami, prażuchy z cebulą, kasza i żur z kartoflami. W niedzielę mleko z kaszą tatarczaną, kapusta ze śledziem, kluski krajane oraz kasza jęczmienna z sosem²⁷.

Ogród składał się z dwóch części. Pierwsza położona była zaraz przy pałacu, koło muru oddzielającego budynek od stodoły. Tam rosły morele, brzoskwinie i grusze. Szczególną popularnością cieszyły się te ostatnie. Występowały w wielu odmianach: szwajcarskie bery, białe, kaisrebery zimowe, opalinki jesienne, bergamoty jesienne, virgulense bery jesienne, cukrówki letnie, cytrynówki letnie, makówki, owsianki i panny²⁸. Ludwika Ostrowska kilkakrotnie korespondowała z „Ogrodnikiem Polskim” w Warszawie w sprawach dotyczących hodowli drzew owocowych oraz ich owoców. Natomiast druga część ogrodu poło-

²⁶ Archiwum Ostrowskich i Potockich z Maluszyna, Akta gospodarki dworskiej w dobrach Maluszyn, syg. I/10, cz. 1, s. 2.

²⁷ Archiwum Ostrowskich i Potockich z Maluszyna, ibidem, s.1.

²⁸ Archiwum Ostrowskich i Potockich z Maluszyna, Dzieje owocarni w Maluszynie, syg. I/10, s. 108–110.

żona była nad rzeką. Dzieliła się na górną, położoną koło pałacu, i dolną zaraz przy rzece. Rosły tam jabłonie, grusze i śliwy z zakładu Włodzimierza Turkowskiego w Warszawie. W pobliżu znajdowała się najmłodsza część ogrodu, tzw. wschodnia (Mozetana), gdzie rosły wiśnie, orzechy włoskie i śliwy od pana Jan-kowskiego. Nad rzeką w 1874 roku powstała – wspomniana już wcześniej – szkółka drzewek owocowych, umieszczona na różnych skrawkach ziemi ogrodu, w której hodowano grusze, wiśnie, czereśnie i jabłonie. W całym ogrodzie rosło około 1026 drzew. Najwięcej było jabłoni i grusz, a najmniej moreli i orzechów. Brak niestety jest wiadomości na temat moreli, gdzie dokładnie się znajdowały. Wszystkie zebrane produkty były dostarczane do pomieszczeń specjalnie na ten cel przygotowanych, a w dalszej kolejności do pałacu. We wspomnianym już budynku administracyjnym, gdzie funkcjonowała kuchnia, przetwarzano konfitury. W ich doskonałej produkcji zasłynęła Florentyna Ostrowska, która była krewną tejże rodziny. Dla niej Aleksander Ostrowski wybudował osobny budynek na dziedzińcu kuchennym zwany konfitutarnią. Stało tam wiele słoików z dżemami, nalewkami, sokami i kompotami, a największą popularnością cieszyły się przetwory ze śliwek węgerek, moreli, truskawek oraz jabłek. Maluszyń słynął także ze wspaniałych win, które produkowano na potrzeby gospodarczy. Wielu gości odwiedzających dobra Ostrowskich wielokrotnie zwracało się z prośbą o dostarczenie do ich majątków wybranych win. Ludwika Ostrowska, która zajmowała się uprawą winnej latorośli, w szczególny sposób zapożyczała nazwy do odpowiednich roczników, które wyhodowała. W jednej ze starych piwnic maluszyńskich znajdowały się butelki – oprócz win własnej produkcji, także wina oryginalne, importowane – takie jak: reńskie Johannisberger, reńskie Bocksbeutel, reńskie Waicheimer, reńskie Marcobrunner, reńskie Libfrauenmilch, francuskie Chateau Paveil, francuskie białe Ruster, francuskie białe Lunel, francuskie białe Chateau Yguem, francuskie białe Chablis, francuskie białe Sauterns od Kijony, francuskie białe Sauterns od Stępkowskiego, francuskie czerwone Chambertin, francuskie czerwone Chateau Lafitte, Malaga, Madera od Fukiera z Warszawy, Siebfrauenmilch, Marcobrunner, Bachsbeutel, szampańskie warszawskie, z Radoszewnicy białe reńskie, Cypryjskie, Sycylijskie, Chrzastowskie, stare w butelkach zwykłych, stare wytrawne ciemne szampanki, pieczętowane czarne słodkie od Schunfelda, pieczętowane czarno wpół stare od Schunfelda, pieczętowane czerwono, wytrawne stare słodkie od Silbermuenta, lepsze stołowe półstare od Silbermuenta, Pilickie, węgierskie stare słodkawe od Silbermuenta, węgierskie stare po wojewodzie Czapskim, węgierskie wytrawne z roku 1849 od Fedorowicza, węgierskie słodkie Tokaj od Fukiera z Warszawy, węgierskie wytrawne z roku 1878 od Gralewskiego, węgierskie Maślarz gruby od Gralewskiego z Krakowa, wytrawne stare pewnego pochodzenia – różne rodzaje, Datto gorsze, Datto lepsze, Porto droższe, Porto tańsze oraz wina dzisiaj-

sze²⁹. Wartość win piwnicy maluszyńskiej w 1884 roku wynosiła 1998, 30 rubli srebrnych. Do pomocy w ogrodzie dziedzica został zatrudniony ogrodnik, w pracach pomagał także kierownik gorzelnii w Maluszynie. Dobrze zorganizowany majątek wzbudzał powszechny podziw i uznanie odwiedzających go ludzi. Do tego okoliczne wsie i jej mieszkańcy często wzorem rodziny Ostrowskich próbowali podobnie prowadzić swoje skromne gospodarstwa. W *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod hasłem Maluszyn można przeczytać: „W gminie znajdują się liczne sady owocowe przy osadach włościańskich”³⁰. Pałac w Maluszynie odwiedzali liczni goście. Aleksander Ostrowski kilkakrotnie zorganizował w swoich dobrach zjazdy ziemian należących do Towarzystwa Rolniczego i Towarzystwa Kredytowo-Ziemskiego. Omawiano na nich problemy i zagadnienia dotyczące rolnictwa i przemysłu. Wraz z członkami Towarzystw do pałacu zjeżdżały ich rodziny. Do najślynniejszych gości zaliczyć można Wieloposkich i Zamoyskich. Najczęściej jednak odbywały się spotkania rodzin spokrewnionych z Ostrowskimi. Z fotografii w Archiwum Państwowym w Łodzi można wnioskować, iż pałac w Maluszynie odwiedzali Potoccy, Siemieńscy, Morsztynowie, Skórzewscy i Leduchowscy. W okresie działalności politycznej Aleksandra Ostrowskiego w Maluszynie przebywali chętnie Rosjanie wraz z rodzinami. We wcześniej wymienionych salonach grano w karty i szachy. Na tarasie pałacu, w otoczeniu bujnej roślinności, w tym palm w donicach, prowadzono ożywione rozmowy, a często spożywano także posiłki. Ze względu na upalne lata została zamówiona specjalna markiza w pasy, której zadaniem była osłona przed słońcem.

²⁹ Archiwum Ostrowskich i Potockich z Maluszyna, Dzieje owocarni w Maluszynie, syg. I/10, brak numeracji kolejnych stron.

³⁰ Cyt. za: A.J. Zakrzewski, Ks. Franciszek Staliński (1862–1921) – organizator i działacz kółek rolniczych w parafii Maluszyn, „Nowa Koniecpolska”, nr 12, maj–czerwiec 1995 r., s. 12.

Fot. 4. Taras pałacu w Maluszyńcu³¹

Szczególnością popularnością cieszyły się zabawy na świeżym powietrzu w parku i ogrodzie. Najchętniej jednak mieszkańcy i goście przebywający w Maluszyńcu spędzali czas nad rzeką Pilicą. Tam spacerowali, brali udział w przejażdżkach konnych, grali w berka i organizowali pikniki, a w okresie wzmogłych upałów zażywali również kąpiele. W sezonie zimowym Ostrowscy wraz z sąsiadami i osobami zaproszonymi do dóbr maluszyńskich chętnie polowali. Do najczęściej upolowanej zwierzyny zaliczyć można zające, króliki, kuropatwy i sarny. Zdarzały się również dziki i jelenie. Łupy zdobyczne przechowywano później we wspomnianej już wcześniej spiżarni, w specjalnej zalewie solnej. Pałac w Maluszyńcu tętnił życiem. Jednak zauważyć należy, iż główny nacisk rodzina kładła na rozwój gospodarczy swojego majątku. Zarówno rolnictwo, jak i przemysł przynosiły duże dochody. Pomimo tego, pieniądze nie były spożytkowane – jak to najczęściej bywało u innych rodzin szlacheckich – na wyjazdy zagraniczne, wysoki standard życia, kosztowne urządzenie wnętrz dworskich, parków czy też strojów. Pomnażane pieniądze inwestowano w dalszy rozwój gospodarczy majątku. Podejmowano nowe inwestycje, które z czasem rozwijano. Szczególną uwagę zwracano także na rozwój i kształcenie ludzi pracujących w dobrach maluszyńskich, aby później mogli pracować tu, gdzie pobierali naukę. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie rodziny ziemiańskiej, jaką

³¹ Archiwum Ostrowskich i Potockich z Maluszyńca, pudło nr IV/112/255.

byli Ostrowscy, na tle innych rodzin o podobnym statucie społecznym. Wiele z nich musiało sprzedać, zastawić lub wypuścić w dzierżawę swoje dobra. Poprzez życie ponad stan – zgodnie z panującymi obyczajami – ich majątki znajdowały się w coraz gorszym położeniu. Rodzina Ostrowskich stanowi swoisty przykład ludzi, którzy rozwój swojego rodu upatrywali w postępujących zmianach kapitalistycznych. Z chęcią przyjmowali nowe zasady, które niosła epoka. Po przejściu dóbr przez rodzinę Potockich majątek nadal przynosił znaczne dochody, co było wynikiem pracy wcześniejszych właścicieli.